

РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ДИТИНИ ТА ДИТИНСТВА В ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Ця стаття присвячена розкриттю поглядів, підходів до розуміння сутності дитини й дитинства в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Виявлено фактори, що визначали ставлення до дитинства (розвиток промисловості, спрямованість до демократичних свобод, особистої незалежності; використання принципу розвитку та принципу історизму в наукових дослідженнях; прагнення педагогів поліпшити навчально-виховний процес). Розкрито педагогічні концепції, що існували в той період і впливали на формування поглядів на розуміння сутності дитини й дитинства (недоцентризм, психоаналітична педагогіка, теорія материнської депривації тощо).

Ключові слова: дитинство, дитина, сім'я, суспільство, розвиток, концепція.

На сучасному етапі розвитку суспільства дитинство визнається як один із найважливіших періодів розвитку дитини, коли активізуються й розвиваються природні здібності дитини, її інтереси, пізнавальні потреби. Дійсно, дитинство – це виключний етап у житті, протягом якого закладаються основи для подальшого формування особистості дитини.

Як відомо, дитинство – явище історичне, його зміст і тривалість змінювались протягом століть. Кожній історичній епосі відповідає свій соціокультурний статус дитинства, який характеризується його віковими межами, визначальним характером ставлення суспільства до дитинства та регламентацією стосунків дорослого світу і світу дітей [8].

У різні часи людство по-різному ставилося до дитини й дитинства, і йому знадобився тривалий час, щоб зрозуміти унікальність і самобутність дитинства, щоб спрямовувати свої зусилля на розвиток дитини. З цієї точки зору, цікавим і насиченим подіями є кінець ХІХ – початок ХХ ст., оскільки саме протягом цього періоду з'явилися різні педагогічні концепції, течії, які активно досліджували дитячу природу і прагнули розвивати дитину всебічно. З огляду на це, актуальним і доцільним є дослідження, яке розкриває погляди, підходи до дитини та дитинства в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Аналіз психолого-педагогічної, історичної літератури показав, що різні аспекти проблеми дитинства досліджуються вченими різних галузей науки, зокрема: філософське осмислення сутності дитини та періоду дитинства (Б. Малиновський, Л. Українець та ін.), історико-педагогічні праці сучасних вчених щодо питань дитинства (В. Абраменкова, С. Білецька, І. Волошанська, О. Квас, Т. Кочубей, Т. Кравцова, В. Кудрявцев, В. Кушнір та ін.), психологія дитинства (С. Костроміна, М. Махній, О. Петрунко, А. Реан та ін.), правовий захист дитинства (О. Артюшенко, В. Варивдін, І. Загарницька, А. Ришкова та ін.), соціальні проблеми дитинства (А. Богуш, Л. Варяниця, І. Голубева, О. Караман, В. Оржеховська, І. Рогальська, І. Трубавіна та ін.), духовні та культурні проблеми дитинства (І. Вавілова, Л. Кудрик, О. Сапогова, В. Фольваркова-Плахтій, О. Чепурна та ін.). Проте проблема розвитку підходів до дитини й дитинства в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. окремо не розглядалась.

Метою статті є розкриття поглядів, підходів до розуміння сутності дитини та дитинства в зарубіжній педагогіці кінця XIX – початку XX ст.

Кінець XIX – початок XX ст. став, на влучним висловлюванням Д. Моделля, періодом трансформації “корисної дитини” XIX ст. в “безцінну дитину” XX ст. [9]. Це було зумовлене рядом причин.

По-перше, у суспільстві склалася специфічна ситуація, яка була пов’язана з інтенсивним розвитком промисловості, новим рівнем суспільного життя, спрямованістю до правової держави, демократичних свобод, особистої незалежності, що, хоча й посилювало відчуження особистості, проте сприяло загостренню проблеми людської індивідуальності, свободи і творчого розвитку. Ідея свободи була привнесена в педагогічний світ [2, с. 75]. Але вона вимагала іншого (більш уважного) ставлення до дитини, її глибокого вивчення, її неможливо було уявити і реалізувати без дослідження особливостей розвитку людини.

По-друге, зміні поглядів на дитинство сприяло також зміна методів пізнання світу й людини. У своїх дослідженнях філософські і природничі науки почали використовувати сформульовані ще Г. Гегелем такі методологічні положення, як принцип розвитку і принцип історизму. Це зумовило розгляд психіки людини не як скупчення окремих фактів та явищ, а як цілісного процесу формування та розвитку, що підкорюється певним закономірностям. Такий підхід уперше поставив вимогу враховувати своєрідність психіки людини на різних вікових етапах. Особливості людської психіки починають вивчати в їх розвитку, і, таким чином, дитинство стає об’єктом наукового вивчення, починають звертати увагу на якісну відмінність психіки дитини [2, с. 75].

По-третє, учені, учителі й вихователі того часу прагнули поліпшити процес виховання й навчання дітей, що здавалося неможливим без знання закономірностей дитячого розвитку. Це також зумовило необхідність різнобічного пізнання дитини.

Таким чином, у суспільства виникла потреба й інтерес до вивчення психічного розвитку дитини, були створені передумови для формування нової ідеології дитинства. Тому саме в цей час почали з’являтися нові наукові напрями дослідження дитини, які розглядали різні аспекти формування особистості дитини, активно вивчали специфіку дитячої природи. Так, розвитку набули: *дитяча психологія* (наука про психічний розвиток дитини) – новий напрям порівняльної психології (основою для систематичних досліджень психології дитини стала книга німецького вченого В. Прейєра “Душа дитини. Спостереження за духовним розвитком людини в перші роки життя” [7], в якій автор описав спостереження за розвитком психічних процесів власного сина. В. Прейєр першим здійснив об’єктивне дослідження психіки дитини); *генетична психологія* (досліджувала проблеми виникнення й розвитку психічних процесів); *теорія материнської деривації* (вивчала проблеми належного морального середовища, яке повинно оточувати дітей з народження); *психоаналіз* (стимулював глибинне вивчення особливостей дитячої психіки, звернув увагу на якісні відмінності дитинства і визнавав, що причини багатьох хвороб походять з дитинства); *психоаналітична педагогіка* (зародилась на основі теорії психоаналізу, намагалась науково обґрунтувати унікальність дитинства і прагнула до підвищення антропологічної культури дорослих, їхньому емпатійному ставленню до внутрішнього світу дитини) [1; 2]. Нові наукові галузі базували свою діяльність на об’єктивних методах дослідження дитячої психіки.

Окрім того, у цей час значного поширення набули ідеї *педоцентризму* (Д. Дьюї, Е. Кей, Г. Кершенштайнер, С. Холлом та ін.), що стало наслідком формування в нових історичних умовах гуманістичної тенденції. Дитина постала в епіцентрі всього сімейного і шкільного життя, а дитинство постало як цінний і значущий період формування особистості. Учені й вчителі підкреслювали необхідність відмови від жорстокості, тиранії, морального й фізичного насильства та перехід до таких стосунків дорослих і дітей, які ґрунтуються на взаємоповазі, довір'ї, любові до дитини й поваги до дитинства.

Слід зазначити, що із виникненням педоцентризму нового наукового змісту набуло поняття дитиноцентризму, який став одним із найбільш важливих і визначальних постулатів для більшості тогочасних педагогічних напрямів. Він увійшов в історію як педагогічна течія або своєрідний світогляд щодо виховання дитини [4, с. 9] і належить до основних педагогічних парадигм, які визначають зміст освіти й оновлення освітньої системи.

Дитинство почало усвідомлюватися як значущий етап у житті людини, не просто як час підготовки до дорослого життя, а як самоцінний, унікальний і повноцінний період цілковито справжнього життя. Відомий американський учений Д. Дьюї, який відстоював позиції педоцентризму, говорив, що життя дитини з її потребами не менш цінне, ніж життя дорослого; дитині належить право насолоджуватися дитинством [3]. Педагоги-педоцентристи визначали дитинство як світ з іншими життєвими поглядами, нормами, зі своєю мовою. Змінився й погляд на дитину. Більшість провідних учених, педагогів, визнавши її божественний початок, підкреслювали її добру природу і внутрішню гармонію.

Нове ставлення до дитини й дитинства сприяло становленню системи "сімейної освіти", однією зі складових якої була батьківська педагогіка. Тому вчені-педоцентристи намагалися звернути увагу дорослих на світ дитинства, ознайомити батьків із новими науковими досягненнями, специфікою взаємостосунків із підростаючим поколінням, допомогти їм пізнавати дітей.

Задля повноцінного формування особистості, на думку педоцентристів, у вихованні мають ураховуватися особливості розвитку дитини, і воно має бути вільним, не обмежувати дітей у їхній діяльності. Ідея свободи передбачала свободу дитини від авторитарного впливу дорослих, біологічну свободу (свободу зростання й розвитку), свободу вибору, активну організацію власного життєвого простору, розвиток самостійності й активності, а також з відповідальність за свої вчинки і дії. Головним завданням педагога було забезпечення дитини свободою в духовному, фізичному й інтелектуальному плані. З огляду на це, педагог має створювати сприятливі умови для самовираження і саморозвитку дитини.

Треба зазначити, що в той час ідеї вільного виховання підтримували й інші вчені, зокрема Р. Штайнер, М. і О. Реріхи, М. Монтесорі та ін. Зазначаючи, що свобода дає поштовх для саморозвитку особистості, творчих сил дитини, ці вчені також визнавали унікальність дитинства. Так, М. Монтесорі стверджувала: "Якщо дітям не надано свободу спонтанно й незалежно виявляти себе, абсолютно неможливо пізнати їхню справжню природу. Необхідно допомогти людській індивідуальності від народження розвинути всю її приховану енергію" [6, с. 20].

Визнання необхідності вільного розвитку дитини спричинило появу різних авторських вільних шкіл (вальдорфські школи Р. Штайнера, Будинки дитини М. Монтесорі, Віккерсдорфська община Г. Вінекена та інші), в яких учителі

проводили з дітьми весь день, розкриваючи в кожному учневі його індивідуальні задатки, схильності через створення сприятливої атмосфери спілкування, організацію різноманітної діяльності (навчання, ігри, екскурсії, прогулянки, фізичні вправи, вправи, пов'язані з мистецтвом тощо).

Визнання унікальності дитинства і його відмінності від світу дорослих сприяло зародженню в усьому світі суто дитячих явищ і речей. Так, кінець XIX – початок XX ст. відзначився появою і поширенням у всьому світі дитячого руху, який був представлений діяльністю дитячо-молодіжних структур військово-патріотичної спрямованості, зорієнтованих на підготовку хлопчиків до захисту незалежності своєї держави (“Бригади хлопчиків” у Великобританії, Канаді, Австралії, Південній Африці, “Шкільні батальйони” у Франції, “Союз юних захисників Вітчизни” у Німеччині, “Асоціація хлоп'ячих умінь”, “Ліга хлоп'ячої імперії” в Англії, “Товариство соколів” у Чехії, “Католицькі бригади хлопчиків” у різних країнах Європи тощо), дитячо-молодіжних організацій, спрямованих на дослідження та захист навколишнього середовища (“Перелітні птахи” у Німеччині, “Травневі спілки” у Німеччині, Швейцарії та Росії, дитячі групи “лісових індіанців” у різних країнах світу тощо). Найбільш поширеним дитячим рухом у світі став скаутизм.

Необхідно підкреслити, що в цей час почали з'являтися книжки, які написані спеціально для дітей і описують дитинство (“Пригоди Тома Соєра” М. Твена, “Аліса у Країні чудес” Л. Керролла, дитячі твори Г. Х. Андерсена, О. Уайлда та ін.), у мистецтві з'являлися роботи, які висвітлюють образ дитинства.

Важливо зазначити, що ідеї педоцентризму значно вплинули на формування виховних стереотипів і масову педагогічну практику. На початку XX ст. у світі починають з'являтися ознаки того, що відбулось відкриття дитини як особистості, яка намагається пристосуватися й долучитися до життя через власний досвід. До дитинства почали ставитися як до періоду самоцінного розвитку особистості. На дитину звертається прискіплива увага науковців, вона стає предметом багатьох наук. У США, країнах Європи (зокрема, у Німеччині та Великій Британії) з'являються наукові товариства, лабораторії, створюється ряд часописів і журналів, присвячених дослідженню дитини й дитинства. Окрім того, у центрі дослідницької уваги постали різноманітні питання належного виховання, навчання й розвитку дітей, а саме: питання фізіологічного і психічного розвитку дитини, проблеми її здоров'я, гігієни, соціалізації в різних видах діяльності.

Початок XX ст. відзначилась інтенсивним розвитком існуючих концепцій освіти та появою нових концепцій, які сформували нову теоретичну базу розвитку педагогіки в розвинутих країнах світу. Це було зумовлене, по-перше, розвитком науки й техніки, потребою виробництва у висококваліфікованих кадрах; по-друге, розвитком науки й техніки, що збільшило обсяг знань, умінь та навичок, які треба було передавати молодшому поколінню; по-третє, накопиченням педагогікою і психологією достатньої для побудови нових концепцій кількості знань про природу дитинства та пізнавальні процеси [5].

Так, значного розвитку набули: експериментальна педагогіка, функціональна педагогіка, педагогіка особистості, теорії вільного виховання, концепція цілісного розвитку особистості, педагогіка екзистенціалізму, соціальна педагогіка тощо. Усі провідні течії та їх представники мали різні погляди на специфіку здійснення навчання й виховання дітей, проте ґрунтувались на спільних ідеях

визнання цінності й унікальності дитини і дитинства та необхідності різнобічного розвитку дітей, урахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей у навчально-виховному процесі, створення умов для самореалізації особистості.

Рух за “нове виховання”, яке було реакцією на зміни людської ментальності [4], набув статусу міжнародного педагогічного руху за оновлення школи й виховання і сприяв розширенню свободи особистості, демократизації людських і політичних стосунків, захисту громадянських прав людини. Цей рух виявився у відкритті низки шкіл (“нових шкіл” у Франції, “шкіл праці” у Німеччині, “активних шкіл” у Швейцарії та Бельгії, “творчих шкіл” у Польщі та ін.), що ґрунтувались на ідеях педоцентризму, усебічного гармонійного розвитку всіх сил і здібностей особистості.

Висновки. Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. багатьма вченими, педагогами й вихователями почала глибше усвідомлюватися унікальність дитинства й визнаватися необхідність створення сприятливого виховного середовища, де могли б розкритися задатки кожної дитини. Багато науковців, особливо психологів, лікарів і педагогів, було зацікавлено в комплексному вивченні проблем дитини (її фізичного, психічного розвитку, пристосування до соціального середовища, активної участі в суспільному житті). Спираючись на дані нових наукових галузей, що досліджували дитину, учені дійшли висновку, що дитина є активним суб’єктом усього виховного процесу, а не об’єктом впливу вихователя; вона потребує обережного поводження з нею, опіки, піклування, спостереження за нею і створення умов для творчого саморозвитку її внутрішніх сил.

Перспективним для подальшим досліджень вважаємо розкриття генези поглядів на дитинство у вітчизняній педагогіці, ставлення до дитинства в етнопедагогіці, аналіз поглядів на дитинство видатних вітчизняних педагогів.

Список використаної літератури

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер ; пер. с англ. С. Ерофеева. – М. : Экономика, 1999. – 412 с.
2. Білецька С. Дитиноцентрована педагогіка: теорія і практика західних країн : [навчальний посібник] / С. Білецька. – Х. : Факт, 2008. – 255 с.
3. Дьюи Д. Школа и общество / Д. Дьюи ; пер. с англ. Г. Лучинского. – М. : Работник Просвещения, 1923. – 127 с.
4. Квас О. Дитиноцентризм – педагогіка дитини як *humanum* / О. Квас // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 1. – С. 7–11.
5. Левківський М. Історія педагогіки : [підручник] / М. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
6. Монтессори М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе / М. Монтессори ; пер. с ит. Р. Ландсберг. – М. : Работник просвещения, 1922. – 200 с.
7. Прейер В. Душа ребенка. Наблюдения над духовным развитием человека в первые годы жизни / В. Прейер ; пер. с нем. и ред. И. Сикорского. – СПб. : Издание А.Е. Рябченко, 1891. – 207 с.
8. Рогальська І. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / І. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 45 с.
9. Modell J. Historical Perspectives of Adolescents / J. Modell, M. Goodman // *At the threshold: The developing adolescent. Historical perspectives.* – Cambridge : Harvard University Press, 1990. – P. 93–122.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Лупаренко С. Е. Развитие подходов к ребенку и детству в зарубежной педагогике (конец XIX – начало XX ст.)

Данная статья посвящена раскрытию взглядов, подходов к пониманию сущности ребенка и детства в зарубежной педагогике конца XIX – начала XX ст. Выявлены факторы, которые определяли отношение к детству (развитие промышленности, направленность на демократические свободы, личную независимость; использование принципа развития и принципа историзма в научных исследованиях; стремление педагогов улучшить учебно-воспитательный процесс). Раскрыты педагогические концепции, которые существовали в тот период и влияли на формирование взглядов на понимание сущности ребенка и детства (педоцентризм, психоаналитическая педагогика, теория материнской депривации и др.).

Ключевые слова: *детство, ребенок, семья, общество, развитие, концепция.*

Luparenko S. Development of the Approaches to Child and Childhood in Foreign Pedagogy (the end of the 19th – the beginning of the 20th century)

This article is dedicated to revelation of the views, approaches to understanding the essence of child and childhood in foreign pedagogy in the late 19th – the early 20th century. The factors which determined the attitude to the childhood have been detected. They are development of industry, orientation to the democratic freedoms, personal independence; use of the principle of development and the principle of historicism in scientific researches; pedagogues' aspiration to improve educational process. The pedagogical concepts which existed in that period and influenced forming the views on the essence of child and children have been revealed. They are child-oriented concept, psychoanalytic pedagogy, the theory of maternal deprivation.

Key words: *childhood, child, family, society, development, concept.*